

УДК 37.015

Л.О. ГОЛУБНИЧА

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ІЛІ МЕЧНИКОВА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

© Голубнича Л.О., 2019

<http://orcid.org/0000-0002-8252-9893>

<http://doi.org/10.34142/2312-2471.2019.61.04>

У статті розглядаються педагогічні ідеї видатного вченого другої половини XIX – початку XX століття, Іллі Мечникова з погляду їхнього застосування у сучасній системі освіти та виховання. Актуальність дослідження зазначеної проблеми обумовлюється наступним: оскільки І.І. Мечников відомий тим, що опередив час, висунувши геніальні ідеї у сфері мікробіології, імунології тощо, то припускаємо, що його педагогічні ідеї також є непересічними та можуть бути корисними для сучасної освітньої системи. Метою наукової розвідки є визначення цінності наукової спадщини досліджуваної персоналії в контексті сучасних реалій освіти та виховання. Завдання статті полягають у: 1) виявленні педагогічних ідей І.І.Мечникова; 2) з'ясуванні значення виявлених ідей для сучасної педагогічної науки. Методами наукового дослідження, що застосовувалися у даній роботі, були теоретичні когнітивно-узагальнюючі методи, як-то: аналіз та синтез різних видів письмових джерел. Результатами дослідження стало: 1) виявлення наступних педагогічних ідей І.І.Мечникова: гуманізація навчання; викладання на основі моральності, творчості, науковості, історичності із використанням науково-практичного та особистісно-орієнтованого підходів; популяризація та підтримка освіти дорослих; удосконалення інтелектуальної природи людини шляхом навчання «правильному життю» та виховання позитивного мислення; 2) з'ясування того, що гуманізація навчання, за І.І.Мечниковим, реалізується у сучасному індивідуальному та компетентнісному підходах до навчання. Зазначені підходи до викладання відповідають сучасним освітнім стандартам. Сьогодні освіта дорослих, яку популяризував науковець, корелює із неперервною освітою або навчанням впродовж життя. На сучасному етапі формування оптимістичного світогляду це можна вважати елементом гармонійного розвитку особистості.

Ключові слова: І.І.Мечников, педагогічні ідеї, гуманізація навчання, освіта дорослих, позитивне мислення.

Holubnycha L.O. Pedagogical ideas of Ilya Mechnykov in the Modern Context

The article considers the pedagogical ideas of the outstanding scientist of the second half of the XIX – early XX century, Ilya Mechnykov in terms of their application in the modern system of education and upbringing. The topicality of the study in this problem is due to the following: because I.I. Mechnykov is known for

being ahead of his time, putting forward ingenious ideas in the field of microbiology, immunology, etc., it is possible to assume that his pedagogical ideas are also unique and can be useful for the modern educational system. The purpose of the scientific paper is to determine the value of the scientific heritage for the studied personality in the context of modern realities in education and upbringing. The article tasks are 1) to identify the pedagogical ideas of I.I. Mechnikov; 2) to clarify the significance of the identified ideas for modern pedagogical science. The methods of scientific research used in this work were theoretical cognitive-generalizing methods, such as analysis and synthesis of different types of written sources. The results of the study were 1) identification of the following pedagogical ideas of I.I. Mechnikov: humanization of education; teaching on the basis of morality, creativity, scientificity, historicity with the use of scientific-practical and personality-oriented approaches; promotion and support of adult education; improvement of the intellectual nature of man by teaching “the right life” and educating positive thinking; 2) finding out that the humanization of education, according to I.I. Mechnikov, is realized in modern individual and competence approaches to teaching and learning. These approaches to teaching meet modern educational standards. Today adult education promoted by the scientists correlates with lifelong learning. At the present stage in development of an optimistic worldview the element of harmonious personality development can be considered.

Keywords: *I.I. Mechnykov, pedagogical ideas, humanization of education, adult education, positive thinking.*

Постановка проблеми. Дослідження чисельних ідей видатних постатей минулого буде завжди залишатися не тільки захоплюючою справою, але й актуальним питанням розвитку науки: «... історія науки повинна засвоїти собі керівний принцип про спадкоємність розвитку ідей. Цей закон мав би говорити так: жодна ідея не може з’явитися без того, щоб в минулому не можна було знайти ідей, що стали або прямим передвісником, або поштовхом для її проголошення» [11].

Так, уже друге століття не перестає дивувати дослідників науковий геній Іллі Ілліча Мечникова (1845-1916), Нобелівського лауреата з фізіології та медицини, досягнення якого в імунології, геронтології та деяких інших медичних галузях вийшли за рамки свого часу. Але, як вірно підмічено, людська геніальність є багатогранною й з ім’ям І.І.Мечникова пов’язують не лише заснування сучасної теоретичної медицини та теорії імунітету. Він залишився для майбутніх поколінь ще й мислителем, істориком науки, філософом, який до того ж висловлював непересічні педагогічні ідеї, займався викладацькою та громадсько-просвітницькою діяльністю.

Природно, що вчені Слобожанщини досліджують наукову спадщину свого видатного земляка із відчуттям гордості, адже, як влучно стверджується у книзі історика Б.Пугача «Научные школы Харьковского университета в микробиологии», котра вийшла у світ з нагоди 170 річчя науковця: «За народженням він належить Слобожанщині і Харкову, як особистість – Україні,

а праці вченого є надбанням людства» [22, с. 15]. Для істориків педагогіки сьогодні назрілими й неоціненними є, насамперед, його педагогічні ідеї, що вирізняються своєю раціональністю, разом із досвідом педагогічної та громадсько-просвітницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що постать та наукова спадщина І.І.Мечникова були і залишаються в полі зору науковців. Так, біографічні відомості та різні етапи життєвого шляху видатного вченого відображено в роботах таких науковців: Н.Аржанов [1], А.Гайсинович, Б. Левшин [6], Калита В. Эмиль Ру [9], Н.Костюк, Т.Гуцан [10], И.Кучма, П.Петрюк, В. Резник [21], О.Мечникова [19], К. Русанов, Е. Русанова [23] та ін.; його геніальні досягнення в різних аспектах медичинської науки вивчали С. Бурчинский, Ю. Дупленко [4], Л. Викхански [27], А.Лозинський [11], О. Міхеєнко [20], Б.Пугач [22] та ін.; педагогічні погляди І.І.Мечникова досліджували Ю. Бойчук, О. Бородіна, А. Галій, О. Зуб [2], Н. Кабусь [8] та ін..

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, вивчення педагогічних поглядів І.І. Мечникова до сих пір не є достатнім, не дивлячись на те, що він приклав значні зусилля до викладацької справи, збагативши її своїми непересічними ідеями, що пережили науковця.

Цілі та завдання. Метою статті є визначення цінності наукової спадщини видатного вченого другої половини ХІХ – початку ХХ століття І.І. Мечникова в контексті сучасних реалій освіти та виховання. Завдання: 1) виявити педагогічні ідеї І.І.Мечникова; 2) з'ясувати, їхнє значення для сучасної педагогічної науки.

Методи дослідження. У відповідності до поставленої мети наукової розвідки були використані методи теоретичного когнітивно-узагальнюючого дослідження, а саме: аналіз та синтез різних видів письмових джерел [26], як-то: наукової літератури (як сучасної, так і досліджуваного періоду), в якій вивчається зазначене питання, наукових праць І.І.Мечникова, статей й періодичних виданнях, опублікованих документальних джерел та спогадів досліджуваної персоналії з метою виявлення педагогічних ідей І.І.Мечникова та з'ясування їхньої придатності для сучасної освітньо-виховної теорії та практики.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Ілля Ілліч Мечников поправу вважається легендарною особистістю, адже висловлював ідеї, які значно випереджали час й належали скоріше майбутньому. На думку вітчизняних учених, одна з причин безпрецедентного наукового успіху І.І. Мечникова полягає в його дарі наукового передбачення. Аналіз робіт науковця дозволив виявити цілу низку педагогічних ідей, котрі є актуальними й доцільними й у період сьогоднішнього, бо відповідають основним тенденціям розвитку освіти як у світовому масштабі, так і в межах нашої країни.

Так, на наш погляд, сьогодні найбільш значущою педагогічною ідеєю І.І.Мечникова можна вважати тенденцію щодо гуманізації освіти. За його задумом, навчання повинно йти від учня: рівня його розвитку, особистісних якостей, його потреб [12]. Тобто із сучасної точки зору, цілі, зміст, форми і

методи освіти мають орієнтуватися на особистість здобувача освіти, має відбуватися «олюднення» її розвитку, ціннісною орієнтацією діяльності освітяни має стати моральність, а основними підходами до викладання – індивідуальний та компетентнісний.

Аналіз наукових розвідок сучасних дослідників творчості І.І.Мечникова (Ю.Бойчук, О. Бородіна, А. Галій, О. Зуб [2], Н. Кабусь [8], Б.Пугач [22] та ін..) дозволяє стверджувати, що науковці звернули увагу на людину з її благородними прагненнями як центральний об'єкт педагогічної парадигми вченого. Так, у своїй роботі «Виховання з антропологічної точки зору» («Воспитание с антропологической точки зрения» [12]) (1872) І.І.Мечников закликав ставитися до виховання, виходячи з положень діалектики. Антропологічний підхід до виховання у науковця виявляється в знанні педагогічних особливостей вихованця та в умінні добирати йому найбільш відповідне оточення [12, с. 49].

Обґрунтовуючи необхідність виховувати людяну особистість, учений бачив моральність як основу виховання, при чому він не визнавав за нею божественне походження. Замість того І.І.Мечников розумів її з еволюційних позицій культурного розвитку. А вчитель розглядався ним, перш за все, як творчий та вимогливий носій цієї культури та інноваційних наукових ідей, здатний до передачі знань, що накопичило людство. Взірцем праці та вдосконалення педагога, на думку І.І.Мечникова, має бути реалізація просвітницької діяльності, яка буде об'єднувати людей навколо моральності та залучати їх до знань про світ. Саме таке бачення і складало сутність педагогічного кредо І. Мечникова.

Не випадково, згадуючи про характер педагогічної діяльності в Харківському університет свого вчителя І. Щелкова, І.І.Мечников звертав увагу на обумовленість розвитку особистості здобувачів освіти новаторськими методами навчання з боку професора. З цього приводу науковець писав: « не можу не сказати кілька слів про мого вчителя професора І. Щелкова у м. Харкові... Викладання його мало досить науковий характер і супроводжувалося майстерно поставленими експериментами. Щелков влаштував маленьку лабораторію, яка була оснащена необхідними засобами, й дав притулок спочатку двом учням, серед яких – і автор цих рядків» [16, с. 11].

Отже, й у своїй педагогічній діяльності видатний вчений прагнув до реалізації такого формату навчання, котрий би якомога більше ґрунтувався науковості та творчості та практичності. Зауважимо, що й професорсько-викладацький склад Новоросійського університету, де працював І.І.Мечников, він закликав не обмежуватися переказом підручників, а вести дослідницьку роботу; насичувати лекції новими фактами, положеннями, рухати науку вперед. У доповідній записці декану фізико-математичного факультету він писав: «Недалеко від нас той час, коли нашим молодим ученим стане зовсім непотрібним спрямовуватися в німецькі університети і коли вони будуть їздити за кордон вже з повною підготовкою для самостійних наукових досліджень» [16].

Аналіз переписки вченого (а саме його листа з Одеси, коли він викладав у Новоросійському університеті, працівнику анатомічного музею Харківського університету [14]) в контексті зазначеного свідчить, що сам І.І.Мечников активно вів власні наукові дослідження, продовжуючи взаємодіяти з навчально-допоміжними установами Харківського університету. Так, у своєму листі І.І.Мечников просив надати йому певні експонати музею, які були потрібні вченому, щоб провести дослідження з антропології. Наведемо рядки з цього листа: «... Під час мого перебування в Харкові навесні цього року я бачив у Вас в Анатомічному музеї два чудових калмицьких черепи, котрих, однак, я не міг дослідити на місці внаслідок відсутності приладів для зняття геометричних зображень і пристосувань для вимірювань. Так як я в даний час спеціально зайнятий антропологією калмиків, то дуже прошу Вас надіслати мені хоча б на самий короткий термін два зазначені черепи, які мають тим більшу ціну, що, як Ви мені казали, їх походження відомо з безсумнівної достовірністю» [6].

Педагогічна діяльність І.І. Мечникова мала свої характерні особливості, що проявилися в ході його роботи в Новоросійському і Петербурзькому університетах: науковець застосовував в освітньому процесі науковий та історичний підходи, стиль його викладання був практико-науковим та особистісно-орієнтованим, що відповідає сучасним стандартам вищої освіти.

Для ілюстрації вражень слухачів лекцій науковця наведемо виписку з листа, отриманого його дружиною, О. Мечниковою в 1921 році від професора Г.Афанасьєва, що відвідував публічні лекції І.І. Мечникова в період його професури в Новоросійському університеті: «...Мечников не лише вчений, але й видатний професор. Я слухав його лекції з ембріології, лекцію про доцільність в природі, лекцію про фагоцити і про туберкульоз. Лекція про фагоцити, доречно зауважити, викликала в мені тоді душевний трепет своєю широтою і образністю... Мечников був віртуоз, який говорив з такою кристалічною ясністю, що слухачеві починало здаватися, що все це і він міг би вперед сказати і що в цьому і сумніватися неможливо» [19].

Дослідження показало, що І.І. Мечников мав добрі відносини зі своїми учнями, але не шукав популярності. Він вживав увесь свій вплив, щоб направити молодь у бік занять науковою роботою; не заохочував тогочасну тенденцію звернення молоді до політики, однак він не визнавав за урядом право обмежувати права університетської спільноти. Відомо, що І.І.Мечников як професор Новоросійського університету в Одесі (1870-1882), вийшов у відставку на знак протесту проти реакційної політики в галузі освіти, що здійснювалася царським урядом і правою професурою. Користуючись сучасною лексикою, можна сказати, що ціннісні орієнтири вченого щодо спрямування на формування гуманістичних відносин в університетському середовищі розійшлися з урядовим курсом початку 80-х років XIX ст. в галузі освіти.

Ще однією прогресивною педагогічною ідеєю І.І.Мечникова, яка втілюється в освітню практику сьогодні, є популяризація та підтримка освіти дорослих (зокрема, поновлення та вдосконалення професійної освіти медичних

і фармацевтичних фахівців), про що свідчить вивчення його наукової спадщини [24]. Як можна здогадатися розуміння терміну «освіта дорослих» корелює із сучасним поняттям «неперервна освіта» або «навчання впродовж життя». Зауважимо, що концепція «неперервної освіти» знайома нам сьогодні виникла значно пізніше. Її було висловлено на форумі ЮНЕСКО (1965) видатним теоретиком П.Ленграндом. «Неперервна освіта» – це сукупність засобів, способів і форм здобуття, поглиблення й розширення загальної освіти, професійної компетентності, культури, виховання, громадянської і моральної зрілості. Сьогодні реалізувати тенденцію щодо освіти впродовж життя можливо у межах організації післядипломної освіти (формальна та неформальна освіта) та засобом самоосвіти (інформальна освіта).

У часи І.І.Мечникова зазначених понять не існувало, хоча державою й вважалося важливим удосконалювати знання професіоналів. Так, за рішенням військового відомства та міністерстві внутрішніх справ Російської імперії, у підпорядкуванні якого знаходилась медична допомога цивільному населенню у середині ХІХ ст., лікарі мали можливість поновлювати професійні знання, уміння та навички засобом участі у вітчизняних або закордонних курсах при університетських клініках. Упродовж ХІХ-ХХ ст. набувають популярності наукові відрядження представників професорсько-викладацької колегії за кордон з метою підготовки до кар'єрного зростання.

Аналіз досліджуваних джерел [3; 5; 7; 24; 25] дозволяє стверджувати, що після переїзду до Парижа (1888 р.) І.І.Мечников не припинив займатися педагогічною та просвітницькою діяльністю, хоча вів активну наукову роботу в інституті Луї Пастера, де він отримав лабораторію та займав посаду віце-директора.

Так, згадки про участь І.І. Мечникова в організації курсів з бактеріології в Інституті Пастера знаходимо на сторінках вітчизняної дореволюційної преси. Наприклад, на шпальтах журналу «Фармацевтический вестник» (1901 р.) [3] надруковані листи з Парижу доктора А.Гуревича.

Автор листів повідомляє: «У старому інституті знаходиться лабораторія І. Мечникова. Два рази на рік в інституті читаються лекції з бактеріології для початківців. Читає ці лекції наш знаменитий співвітчизник І.Мечников, Мартін і Ру». Зауважимо, що порівнюючи стан матеріальної бази та організацію роботи Пастерівського інституту в Парижі та інститут в Санкт-Петербурзі, А.Гуревич зазначає: «Інститут у Санкт-Петербурзі незрівнянно багатший і облаштованіший ніж Пастерівський, він і за зручністю для працюючих залишає далеко за собою Пастерівський інститут. У Паризькому інституті за кожну дрібницю доводиться платити і бідній людині працювати за таких умов просто немислимо».

Виникає запитання: чому ж наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. низка вітчизняних науковців-медиків та природодослідників, зокрема зі Слобожанщини, мріяли здійснити наукове відрядження або провести творчу відпустку саме в Інституті Пастера. Без сумніву, імпульсом до відвідування Інституту Пастера була популярність в наукових колах учених, які,

продовжуючи справу Пастера, працювали на території установи й були ідеалом, зразком для представників наукової спільноти.

Авторитет І.Мечникова у колі науковців Слобожанщини виявлявся також засобом обрання його почесним членом низки товариств: Серед них – Харківське медичне товариство (ХМТ). [7]. Таке обрання було закономірним, бо на базі ХМТ було засновано 20 квітня 1887 р. Інститут Пастера (на той час – вул. Пушкінська, 16). У 1903 р. І.Мечников як завідувач біологічної секції Інституту Пастера в Парижі був обраний почесним членом Товариства дослідників природи при Харківському університеті, про що повідомлялося в місцевій пресі [5]. Відомо, що члени Харківського товариства поширення в народі грамотності на загальних зборах у 1915 р. одноставно прийняли рішення про необхідність надіслання телеграми І.І.Мечникову з текстом поздоровлення на честь його 70-річчя [25].

У науковій спадщині І.І.Мечникова знаходимо свідчення того, що учений в дусі ідей просвітницького руху вказував на важливість удосконалення інтелектуальної природи людини.

Під час публічних виступів та на сторінках роботи «Етюди оптимізму» І.І.Мечников певну роль відводив саме морально-етичному вихованню молоді. Для ученого був очевидним зв'язок між формуванням здатності до оптимістичного сприйняття життя й активним довголіттям [18].

Науковець досліджував природу оптимізму та песимізму та розробив теорію правильного життя, яка вивчала особливості натури людини та відповідні засоби, щоб виправляти дисгармонію, що виникає в людській природі. За задумом І.І.Мечникова, коли людина веде правильне життя та має позитивне мислення, в старості вона буде зберігати світлий розум і тверду пам'ять, отже, маючи величезний досвід та мудрість, буде довго корисною для суспільства.

Відтак, на його думку, освітяни мають виховувати в молоді «почуття життя», яке потрібно розвивати. Науковець наполягав на тому, що правильне життя вимагає працьовитого, помірного способу життя, далекого всякої розкоші й надмірностей. Тому потрібно усувати будь-які крайнощі та прагнути змінити песимістичну вдачу на оптимістичну.

Він писав: «... молодим людям, схильним до песимізму, треба навіювати думку, що їхній душевний стан є тільки тимчасовим й що він, за законами людської природи, має поступитися місцем більш світлому світогляду» (переклад автора) [18, с. 222]. Отже, радіючи за розвиток людства, І.І.Мечников закликав виховувати молодь у правильному руслі.

На нашу думку, наведені рекомендації І.І.Мечникова перегукуються з роздумами сучасних педагогів та психологів про роль формування позитивного мислення та надихаючих переконань у процесі виховання особистості. У період сьогодення доведено, що ефективність формування моральних почуттів людини (почуття власної гідності, обов'язку, відповідальності, совісті та ін.) слід пов'язувати з вивченням психіки людини, сутності психосоціального ядра особистості.

Сформоване в дитинстві та юнацтві психосоціальне ядро являє собою внутрішню сутність людини, визначає характер, мотивацію, співвіднесення своїх інтересів із суспільними, основу формування переконань, ціннісних орієнтацій, світогляду (17, с. 114). Припускаємо, що ідея І.І.Мечникова про важливість формування оптимістичного світогляду підростаючого покоління й прагнення до досягнення активного довголіття можна вважати передумовою гармонійного розвитку особистості.

Висновки. Таким чином, вивчення проблеми цінності наукової спадщини видатного вченого другої половини XIX – початку XX століття І.І. Мечникова в контексті сучасних реалій освіти та виховання дозволяє зробити наступні висновки:

1) виявлено наступні педагогічні ідеї І.І.Мечникова: гуманізація навчання; викладання на основі моральності, творчості, науковості, історичності із використанням, науково-практичного та особистісноорієнтованого підходів; популяризація та підтримка освіти дорослих; удосконалення інтелектуальної природи людини шляхом навчання «правильному життю» та виховання позитивного мислення;

2) з'ясовано, що гуманізація навчання, за І.І.Мечниковим, реалізується у сучасному індивідуальному та компетентнісному підходах до навчання; зазначені підходи до викладання відповідають сучасним освітнім стандартам; сьогодні освіта дорослих, яку популяризував науковець, корелює із неперервною освітою або навчанням впродовж життя; на сучасному етапі формування оптимістичного світогляду можна вважати елементом гармонійного розвитку особистості.

Виявлення педагогічного потенціалу і науково-просвітницьких праць І.І.Мечникова дозволяє використовувати їх для вирішення сучасних проблем гармонійного розвитку людини, які стоять перед сучасною освітою.

В якості **перспектив подальших наукових розвідок** можна розглядати вивчення викладацько-просвітницької діяльності Іллі Ілліча Мечникова.

Література

1. Аржанов Н. П. Иммунитет к трудностям: финансисты, титаны и стоики Харьковского Медицинского Общества. Retrieved from <http://www.provisor.com.ua/archive/1999/N6/arganov.php>

2. Бойчук Ю.Д., Зуб О.В., Галій А.І., Бородіна О.С. Педагогічні погляди І. Мечникова / Ю. Д. Бойчук, О. В. Зуб, А. І. Галій, О. С. Бородіна // Педагогіка здоров'я : збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 170-річчю з дня народження І. І. Мечникова / за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. – С. 16–20.

3. Гуревич А. Письма из Парижа / А. Гуревич // Фармацевтический вестник. – 1901. – №25. – С. 455 – 460.

4. Дупленко Ю. К., Бурчинский С. Г. Вклад И. И. Мечникова в развитие геронтологии (к 100-летию со дня смерти) / Ю. К. Дупленко, С. Г. Бурчинский // Проблемы старения и долголетия. – 2016. – Т.25. – № 3. – С. 493 – 503.
5. Заседание Общества испытателей природы // ЮК : газ. – 1903. – 23 декабря.
6. Илья Ильич Мечников. Письма (1863-1916) / под ред. А. Е. Гайсиновича, Б. В. Левшина. Москва : Наука, 1974. – 296 с.
7. Институт Пастера. // ЮК : газ. – 1902. – 27 ноября.
8. Кабусь Н.Д. Актуальність ідей І. Мечникова для реалізації стратегії сталого розвитку суспільства / Н. Д. Кабусь // Педагогіка здоров'я : збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 170-річчю з дня народження І. І. Мечникова / за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. – С. 21 – 23.
9. Калита В. Эмиль Ру. «Институт Пастера многим Вам обязан». Страницы жизни лауреата Нобелевской премии Ильи Мечникова / В. Эмиль Ру Калита // Здоров'я України : газ. – 2006. – № 4.
10. Костюк Н.Г., Гуцан Т.Г. Життя та діяльність І. Мечникова як приклад служіння майбутньому людства / Н.Г. Костюк, Т. Г. Гуцан // Педагогіка здоров'я : збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 170-річчю з дня народження І. І. Мечникова / за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. – С. 24 – 26.
11. Лозинский А. А. К истории некоторых важнейших медицинских проблем XVIII и XIX веков. Дис. ... д-ра мед. наук. – СПб., 1905. – 284 с.
12. Мечников И. И. Воспитание с антропологической точки зрения / И. И. Мечников // Вестник Европы. – 1871. – №1. – С. 205 – 232.
13. Мечников И. И. Очерк воззрений на человеческую природу / И. И. Мечников // Вестн. Европы. – 1877. – Кн. 4. – С. 537 – 560.
14. Мечников И. И. Письма (1863-1916) / И. И. Мечников. – Москва, 1974. – С. 162–163, 265 – 266.
15. Мечников И. И. Сорок лет исканий рационального мировоззрения / И. И. Мечников. – Москва, 1913. – 291 с.
16. Мечников И. Страницы воспоминаний : сборник автобиографических статей / И. И. Мечников. Москва : Академ. наука, 1946. – 279 с.
17. Мечников И. И. Этюды о природе человека (1903) / И. И. Мечников. – Москва, 1961. – 290 с.
18. Мечников И. И. Этюды оптимизма (1907) / И. И. Мечников. – Москва, 1964. – 339 с.
19. Мечникова О. Н. Жизнь Ильи Ильича Мечникова / О. Н. Мечникова. – Москва – Ленинград : Госиздат, 1926. – 232 с.
20. Міхеєнко О.І. Життєвий шлях та наукова спадщина І. Мечникова в аспекті вивчення феномену здоров'я організму людини / О.І. Міхеєнко // Педагогіка здоров'я: збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 170-річчю з дня народження

І.І. Мечникова / за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. – С. 27 – 30.

21.Петрюк П.Т., Кучма І.Ю., Резник В.І. Ілья Ільич Мечников: біографічні, наукові та психіатричні аспекти (к 165-літтю со дня народження) / П. Т. Петрюк, І. Ю. Кучма, В. І. Резник // *Аннали Мечниковського інституту*. – 2010. – № 2. – С. 53 – 62.

22.Пугач Б.Я. Научні школи Харківського університету в мікробіології / Б. Я. Пугач. – Х. : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2016. – 276 с.

23.Русанова Е. Г., Русанов К. В. Імператорський Харківський університет в споминах Ільї Мечникова / Е. Г. Русанова, К. В. Русанов // *UNIVERSITATES. Наука і просвіщення*. – 2015. – №1. – С. 26 – 37.

24.Русские учителя за границей. Москва : Учебный отдел О.Р.Т., 1913. – 252 с.

25.Собрание О-ва грамотности // ЮК : газ. – 1915. – 9 января.

26.Holubnycha L., Kostikova I., Maslova N., Tanko A., & Sikora V. Modern Types of Historiographic Sources in Pedagogy / L. Holubnycha, I. Kostikova, N. Maslova, A. Tanko, V. Sikora // *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 2019. – № 11 (2). – С. 326-340. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.18662/rrem/133>

27.Vikhanski L. Immunity: How Elie Metchnikoff Changed the Course of Modern Medicine. Chicago : Chicago Review Press, 2016. 336 p.

References

1. Arzhanov, N. P. (1999). Immunitet k trudnostyam: finansisty, titany i stoiki Khar'kovskogo Meditsinskogo Obshchestva [Immunity to difficulties: financiers, titans and stoics of the Kharkov Medical Society]. Retrieved from <http://www.provisor.com.ua/archive/1999/N6/arganov.php>

2. Boychuk, Yu. D., Zub, O.V., Haliy, A.I., Borodina, O.S. (2015). Pedagogichni pohlyady I. Mechnykova [Pedagogical views of I. Mechnikov]. *Pedahohika zdorov'ya: zbirnyk naukovykh prats' V Vseukrayins'koyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 170-richchyu z dnya narodzhennya I. I. Mechnykova* (for general. ed. acad. IF Prokopenko). Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody. 16 – 29.

3. Gurevich, A. (1901). Pis'ma iz Parizha [Letters from Paris]. *Farmatsevticheskiy vestnik*, 25. 455 – 460.

4. Duplenko, Yu. K., Burchinskiy, S. G. (2016). Vklad I. I. Mechnikova v razvitiye gerontologii (k 100-letiyu so dnya smerti) [Contribution of I. I. Mechnikov to the development of gerontology (to the 100th anniversary of his death)] *Problemy stareniya i dolgoletiya*, 25. (3). 493– 503.

5. Zasedeniye Obshchestva ispytateley prirody [Meeting of the Society of Nature Testers]. *YuK* (newspaper). 23.12.1903.

6. Gaysinovich, A. Ye. & Levshin, B. V. (Eds.). (1974). Ilya Il'ich Mechnikov. Pis'ma (1863-1916) [Ilya Ilyich Mechnikov. Letters (1863-1916)]. Moskva: Nauka.

7. Institut Pastera [Institut Pasteur]. *YuK* (newspaper). 27.11.1902.

8. Kabus', N.D. (2015). Aktual'nist' Idey I. Mechnykova dlya realizatsyy stratehiyi staloho rozvytku Suspil'stva [The relevance of I. Mechnikov's ideas for the implementation of the strategy of sustainable development of society]. *Pedahohika zdorov'ya: zbirnyk naukovykh prats' V Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 170-richchyu z dnya narodzhennya I. I. Mechnykova* (for general. ed. acad. IF Prokopenko). Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody. 21–23.

9. Kalita, V. Emil' Ru. (2006,4). «Institut Pastera mnogim Vam obyazan». Stranitsy zhizni laureata Nobelevskoy premii Il'i Mechnikova [«The Pasteur Institute owes a lot to you». Life pages of the Nobel Prize laureate Ilya Mechnikov]. *Zdorov'ya Ukraïni* (newspaper).

10. Kostyuk, N.H., Hutsan, T.H. (2015). Zhyttya ta diyal'nist' I. Mechnykova yak pryklad Sluzhinnya Maybutn'oho lyudstva [The life and work of I. Mechnikov as an example of service to the future of mankind]. *Pedahohika zdorov'ya: zbirnyk naukovykh prats' V Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 170-richchyu z dnya narodzhennya I. I. Mechnykova* (for general. ed. acad. IF Prokopenko). Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody. 24 –26.

11. Lozinskiy, A. A. (1905). *K istorii nekotorykh vazhneyshikh meditsynskikh problem XVIII i XIX vekov* [To the history of some important medical problems of the XVIII and XIX centuries]. (Doctor's thesis). Sant-Peterburg, Russia.

12. Mechnikov, I. I. (1871). Vospitaniye s antropologicheskoy tochki zreniya [Education from an anthropological point of view]. *Vestnik Yevropy*, 1. 205 – 232.

13. Mechnikov, I. I. (1877). Ocherk vozzreniy na chelovecheskuyu prirodu [Essay on views on human nature]. *Vestnik Yevropy*, 4. 537 – 560.

14. Mechnikov, I. I. (1974). *Pis'ma (1863-1916)* [Letters (1863-1916)]. Moskva.

15. Mechnikov, I. I. (1913). *Sorok let iskaniy ratsional'nogo mirovozzreniya* [Forty years of searching for a rational worldview]. Moskva.

16. Mechnikov, I. (1946). *Stranitsy vospominaniy : sbornik avtobiograficheskikh statey* [Pages of memories: a collection of autobiographical articles]. Moskva : Akad. nauka.

17. Mechnikov, I. I. (1961). *Etyudy o prirode cheloveka* (1903) [Etudes on human nature]. Moskva.

18. Mechnikov, I. I. (1964). *Etyudy optimizma* (1907) [Etudes of optimism]. Moskva.

19. Mechnikova, O. N. (1926). *Zhizn' Il'i Il'icha Mechnikova* [The life of Ilya Ilyich Mechnikov]. Moskva – Leningrad: Gosizdat.

20. Mikheienko, O.I. (2015). Zhyttyevyi shlyakh ta naukova spadshchyna I. Mechnykova v aspekti Vychennya fenomenu zdorov'ya orhanizmu lyudyny [I. Mechnikov's way of life and scientific heritage in the aspect of studying the phenomenon of human health]. *Pedahohika zdorov'ya: zbirnyk naukovykh prats' V Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 170-richchyu z*

dnya narodzhennya I. I. Mechnykova (for general. ed. acad. IF Prokopenko). Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody. 27 – 30.

21. Petryuk, P. T., Kuchma, I. Yu., Reznik, V. I. (2010). Ilya Il'ich Mechnikov: biograficheskiye, nauchnyye i psikhiatricheskiye aspekty (k 165-letiyu so dnya rozhdeniya) [Ilya Ilyich Mechnikov: biographical, scientific and psychiatric aspects (to the 165th anniversary of his birth)]. *Annaly Mechnykovs'kogo instytutu*, 2. 53 – 62.

22. Pugach, B. Ya. (2016). *Nauchnyye shkoly Khar'kovskogo universiteta v mikrobiologii* [Scientific schools of Kharkov University in microbiology]. Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina.

23. Rusanova, Ye. G., Rusanov, K. V. (2015). Imperatorskiy Khar'kovskiy universitet v vospominaniyakh Il'i Mechnikova [Imperial Kharkov University in the memoirs of Ilya Mechnikov]. *UNIVERSITATES. Nauka i prosveshcheniye*, 1. 26 – 37.

24. *Russkiye uchitelya za granitsey* (1913) [Russian teachers abroad]. Moskva : Uchebnyy otdel O.R.T.

25. Sobraniye O-va gramotnosti [Meeting of Literacy Community]. *YuK* (newspaper). 9.01.1915.

26. Holubnycha, L., Kostikova, I., Maslova, N., Tanko, A., & Sikora, V. (2019). Modern Types of Historiographic Sources in Pedagogy. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 11 (2), 326-340. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.18662/rrem/133>

27. Vikhanski, L. (2016). *Immunity: How Elie Metchnikoff Changed the Course of Modern Medicine*. Chicago : Chicago Review Press.